

Ярослав Гошовський

доктор психологічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
кафедра педагогічної та вікової психології

**ТРАНСФОРМАЦІЇ БІОДРОМАЛЬНОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ДЕПРИВАЦІЇ**

Стаття розкриває психологічні особливості негативного впливу депривації на життєвий шлях особистості. Встановлено специфіку онто- і соціогенезу депривованих дітей, проаналізовано основні типи порушень їхнього психічного розвитку, запропоновано медіально-рефлексійний тренінговий підхід для їхньої ресоціалізації.

Ключові слова: депривація, депривована особистість, біодромальний шлях, іррегулярний розвиток, дезонтогенез, медіально-рефлексійний тренінг, ресоціалізація.

Постановка проблеми. В умовах глобальної трансформації людської спільноти на зламі тисячоліть особливої актуальності набуває проблемо-генний спектр, зумовлений нагальністю сцієнтичного осмислення подальших шляхів розвитку людини як біосоціальної істоти, що існує в загроженому екологічними, політичними, економічними, ментальними та іншими чинниками середовища. Спроби футурологічного віднайдення можливих сценаріїв особистісного виживання в умовах ймовірних кліматичних і геополітичних катаклізмів мимоволі впираються в основну дефініцію — «розвиток», тобто у встановлення біологічних і соціальних потенціалів людини, спроможної протистояти таким надскладним викликам часу і рухатися далі вперед у планетарному хронотопі.

Розвиток як двоєдиний еволюційно-інволюційний феномен є основним способом існування людини впродовж біодромального шляху, а її особистісний рух до свободи, самоздійснення та самоактуалізації як універсального суб'єкта вільної, творчої діяльності складає ключовий сенс індивідуальної екзистенції. Звичайно, особистість, що розвивається в деприваційній системі, в режимі перманентних різнотипних обмежень для повноцінного життєіснування, зазнає істотних ускладнень і потребує нагальної та кваліфікованої психологічної допомоги, адже постійно перебуває в кризовій, помежовій, лімінальній ситуації. На наш погляд, *депривований розвиток відрізняється певною специфікою етіопатогенезу і феноменологічних проявів, тому його слід розглядати в контексті таких основних психологічних синдромів, як недорозвинення, асинхронний, іррегулярний розвиток і пошкоджений розвиток.* Базовим критерієм депривованого розвитку потрібно вважати іррегулярність або атиповість розвитку, які є, по суті, свідченням психічного дезонтогенезу. Безперечно, виділення депривованого розвитку в самостійну групу психологічних синдромів дозволить, напри-

клад, не лише позначити критерії діагностики дітей — вихованців інтернатних закладів закритого типу, які потребують спеціального психолого-педагогічного і медико-соціального супроводу, але й здійснити разом з симптомологічною діагностикою етіопатогенетичне вивчення, що допоможе визначити основні підходи до комплексної ресоціалізаційної (психореабілітаційної, рекреаційної, ревіталізаційної) роботи з людьми, ураженими депривацією.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Феномен депривації має розгалужені філософські (А. Адлер, Ю. Габермас, К. Горні, С. Максименко, Ж.-П. Сартр, П. Фрейд, В. Франкль, А. Фройд, Е. Фромм), соціологічні (Є. Головаха, Е. Дюркгейм, Н. Паніна, А. Шюц), економічні (С. Ланслей, Дж. Мак, С. Рінген, П. Таунсенд), психолого-правові (О. Глотчкін, М. Костицький, В. Медведєв, В. Пірожков, О. Северов, В. Синьов), культурологічні (М. Гусельцева, В. Кайгер, Р. Кісь, Н. Лебедева, Б. Пфау-Еффінгер, Я. Радевич-Винницький), психолого-педагогічні (Г. Бевз, Дж. Боулбі, В. Васютинський, І. Дубровіна, Й. Лангмейер, М. Лісіна, З. Матейчек, Л. Осмак, А. Прихожан, А. Рузька, Т. Юферева) та інші виміри, однак спільною провідною тезою чи не всіх підходів є визнання дихотомійної розщепленості існування людини внаслідок численних та різнотипних блокуваних потреб і негараздів.

Основними типами порушень психічного розвитку, які блокують повноцінне становлення депривованих дітей і перетворюють їхній онтогенез у дезонтогенез, є: 1) психічний недорозвиток як наслідок ранніх уражень головного мозку, часто зумовлений спадковістю, внутрішньоутробними, пологовими і післяпологовими травмами; 2) затримка психічного розвитку, найтиповішою причиною якої є парціальна, мозаїчна травматизація мозку, що призводить до фіксації на попередніх етапах психічного розвитку, та загальної когнітивно-емоційної флюктуативності й інфантильності; 3) пошкоджений психічний розвиток, коли первинний нормальний психофізичний розвиток, через спадкове захворювання, інфекції чи травми центральної нервової системи, набуває ознак девіантності та поразення; 4) спотворений психічний розвиток як тяжкий синтез психічного недорозвитку і пошкоджень психічного розвитку; 5) дисгармонійний психічний розвиток, коли деякі показники розвитку відбуваються прискорено, а інші з ретардацією.

У дослідженні П. М'ясоїда відзначається, що «ненормативний психічний розвиток є особливим типом онтогенезу, що відбувається, залежно від рівня життя, у межах між психічною нормою і психічною аномалією за біологічних, соціальних та психологічних умов» [7, 177].

Процес розвитку передбачає вплив багатьох факторів, серед яких важливе місце належить врахуванню статевих відмінностей, міри узгодженості, механізмів компенсації тощо [2; 4; 6; 8]. Вирішальне значення синхронізації дозрівання і впливу середовища виражається у понятті критичного періоду — проміжку часу, в якому певний середовищний фактор може викликати певний ефект. Дисгармонії розвитку, маючи найтиповішу недевіантну шкалу: від акселерації до ретардації, теж потребують виваженого

й наполегливого наукового психолого-педагогічного вивчення, особливо ж у підлітковому віці — перехідному і кризовому. Гармонійне і якісне узгодження різномодальних впливів середовища дуже важливе для вирішення нагальних проблем, пов'язаних як із навчанням та вихованням у школі й сім'ї, так із попередженням і зниженням негативних наслідків для депривованих дітей, зокрема, байдужого і жорсткого ставлення до них, як до занедбаних соціальних аутсайдерів.

Загалом, соціально-психологічні складнощі і специфіка режиму різновидових обмежень дозволяють стверджувати про іррегулярність розвитку депривованих дітей. Основною ознакою іррегулярного розвитку є незрілість особистісного становлення і психофізіологічної діяльності організму в результаті його недостатньої вікової сформованості в умовах збідненого виховного і соціального впливу як наслідок сенсорного, емоційного, інформаційного дефіциту, мізерності опіки й вузькості соціальних контактів. У таких кризових ситуаціях під загрозою опиняються процеси контролю результативності поведінки і коректування стану організму, а в результаті блокується реалістичне й оптимістичне програмування життєдіяльності.

Результати наших теоретико-емпіричних досліджень дають підстави стверджувати, що спектральна різноманітність проявів іррегулярності розвитку в депривованих підлітків проявляється в: уповільненні й дезорганізації розвитку психічних процесів, зокрема, становленні дослідницької поведінки на ранніх щаблях онтогенезу, зниженні пізнавальних інтересів комунікативно-гностичної активності, утрудненні в розумінні і передбаченні подій, недостатності інтелектуального розвитку; деформованості самосвідомості, особистісних «викривленнях» і відсутності базової довіри до людей, несформованості довірливих форм поведінки; зниженні комунікативної активності і труднощах встановлення контактів з широким соціумом, порушенні процесу соціального і професійного самовизначення; нерівномірності й ослабленні процесу психофізичного розвитку, зниженні функціональної активності організму внаслідок недостатньої сформованості адаптаційних механізмів, що може призвести до виснаження його внутрішніх резервів, а зрештою — до дезадаптації в школі та розвитку різного роду психосоматичних захворювань; соматичній ослабленості і хронічних хворобах; загальному психофізичному й соціальному інфантилізмі тощо [2].

Розгалужені наукові дослідження у векторах «нормальний психічний розвиток — порушений психічний розвиток» («норма — депривація») дозволяє здійснити насамперед потужний теоретико-емпіричний та методологічний потенціал генетичної психології як інноваційної парадигми в культурно-історичній психології та психології розвитку загалом [2; 6].

Депривована особистість переживає амбівалентність та пригнічення особистісних потенціалів, у неї розбалансований і притлумлений хронотоп [2]. Як вважає Ю. Курбаткіна, просторово-часові проблеми особистості найкраще трактувати крізь призму класичного психоаналізу, де ідеї наближення до світу (аж до злиття з ним) і віддалення від нього (аж до відчуження) є наскрізними: ідентифікацію та сепарацію слід розглядати як діалектично

пов'язані між собою механізми особистісного розвитку, а інтроєкцію та проєкцію, також з протилежними напрямками, — як основи соціалізації та розвитку Его [5]. Про подібне веде мову Ю. Александровський, стверджуючи, що депривованій особі властиві соціально-стресові розлади, які розвиваються здебільшого за моделлю типових посттравматичних стресових розладів і є масовими проявами станів психоемоційної напруженості та психічної дезадаптації, які характерні трансформаційному суспільству [1]. Отож пригнічений або трансформований хронотоп депривованої людини виступає самостійним психотравмуючим чинником, впливаючи на базальні пласти особистісної психоструктури та проявляючись у неадекватній (часто девіантній чи асоціальній) поведінці. В. Залевський відзначає існування структурно-рівневої ригідизації депривованої особистості, що зумовлює специфіку прояву фіксованих форм поведінки. На тлі замкнутого, деприваційного життєіснування людини досить часто можуть виникати порушення відносин усередині групової структури, а самі фіксовані форми поведінки теж зазнають зміщень і видозмін [3].

На наш погляд, проблема депривації розвитку як пригнічення просторово-життєвих перспектив постає надзвичайно гостро для дітей, які виховуються в умовах депривації сімейної взаємодії. Це зумовлено насамперед тим, що закритий навчальний заклад відгороджує дитину від широких соціальних зв'язків з навколишнім світом, унеможливорює отримання емоційно-психологічної підтримки від близьких, рідних людей, стимулює відчуття самотності і знехтуваності. Відчутна різниця соціальних ситуацій розвитку вихованців загальноосвітніх шкіл та їх однолітків з інтернатних закладів зумовлена ще й тим, що вони займають не однакове місце в системі доступних їм суспільних відносин. Нами встановлено, що якісне насичення, багатство, адекватність і стабільність ресоціалізації дитини навчально-виховного закладу закритого типу безпосередньо залежать від градуальності темпоральної деприваційної шкали — пізніші форми мають полегшений, згладжений, малопомітніший вплив у порівнянні з гостротою ранніх форм депривації.

Хаотизм і невизначеність перспектив соціального розвитку суспільства, соціальна незахищеність, матеріально-побутові труднощі, відсутність підтримки з боку рідних посилюють розгубленість вихованців інтернатних закладів щодо вибору лінії поведінки у взаємодії з мікро- та макросоціумом.

З метою оптимізації ресоціалізаційної роботи з депривованими дітьми нами розроблено медіально-рефлексійний тренінговий підхід. Основне призначення медіально-рефлексійного тренінгу як одного з методів розвивальних особистісно орієнтованих технологій полягає в тому, щоб підтримувати та розвивати природні якості й індивідуальні здібності депривованої дитини, допомагати в становленні її суб'єктності, просоціальності, творчої самореалізації та саморозвитку. Загалом, технологія медіально-рефлексійного підходу передбачає ключовою ознакою посередництво в конфлікті та є діалогічною/полілогічною методикою його вирішення за типом «виграти — виграти».

Основними синтезуючими напрямками медіально-рефлексійного підходу повинні стати насамперед такі: різновекторність зусиль — спрямування ресоціалізаційного процесу на різні сфери життєдіяльності депривованої людини; партнерство — багатопланове залучення особистості, яка ресоціалізується, до власного психологічного й особистісно-статусного відновлення; градуїзованість і поступальність — створення «перехідних щаблів» упродовж процесу ресоціалізування.

Використання медіально-рефлексійного тренінгу в практичній діяльності психологів і соціальних педагогів оптимізує процес ресоціалізації депривованих осіб, ставши хорошим підтвердженням доцільності залучення інноваційних технологій у вітчизняну освітню систему.

Медіально-рефлексійна суть тренінгу дозволяє суттєво нейтралізувати болісні сенси складного ресоціалізаційного переходу депривованої особистості до норм соціального буття. Маючи в основі профілактично-корекційну природу, медіально-рефлексійний тренінг у віковичній діаді «допомога — репресія» обирає спосіб примирення, який передбачає обережне, поступове, виважене повернення депривованої особистості до існуючих соціокультурних норм і засад. Тренінг культивує партнерські імпульси, вичерпність і конфіденційність ситуації ресоціалізування, нейтральність медіатора тощо.

Корекційно-терапевтичні аспекти медіально-рефлексійного тренінгу крізь призму ресоціалізаційної діяльності сприяють наданню психологічної допомоги депривованій особистості, насамперед досягненню адекватної самоакцептації та самооцінки; усвідомленню причин фрустрації, пригніченості та їх подолання; реставрації адаптивності; зміні ієрархії в системі цінностей і домагань; створенні ситуації антинавіювання; формуванні самоповаги й почуття гідності; набутті навичок повноцінного спілкування в новому недепривуючому довіллі. Медіально-рефлексійний тренінг сприяє корекції ставлення до життя за умови отримання навичок вольового рішення вибору і прийняття рішення; мобілізації та самоорганізації; досягненню стійкості до неприємностей, загроз, конфліктів; оптимістичного ставлення до реальності, подолання труднощів і перешкод. У психологічному плані остаточною метою медіально-рефлексійного тренінгу повинна стати реабілітація клієнтів у власному сприйнятті, думках, почуттях; позитивне прийняття ресоціалізованою особистістю нових умов життя; реставрація гідності й оптимізму; вироблення власних життєстверджувальних у новому довіллі стратегій і тактик; позбавлення дискомфортичних і деструктивних ознак деприваційного синдрому тощо.

Медіально-рефлексійний тренінг базується на принципі «самокерованої діяльності», суттю якого є змога показати депривованій особистості чітко визначений шлях уперед, розкриття потенціалу і перспектив розвитку в новій недепривованій ситуації розвитку, тобто соціо-психореабілітаційний шлях до саморозвитку і самоактуалізації.

Специфіка медіально-рефлексійного тренінгу полягає у відсутності загального конфлікту між учасниками і зводиться насамперед до подолання деяких розбіжностей у поглядах (які в депривованих дітей здебільшого

набувають конфліктного забарвлення) з метою вироблення тактик і стратегій щодо нейтралізації травматогенного деприваційного минулого та успішного ресоціалізаційного переходу до нових статусно-рольових моделей життєіснування. Особлива роль медіатора зводиться до того, що він та учасники Т-групи обопільно зацікавлені в успішному вирішенні конфліктних ситуацій та віднайденні ресоціалізаційних позитивів усіма учасниками. Тобто це своєрідне долання «робочих» конфліктних ситуацій завдяки активізації учасниками механізмів самосвідомості, зокрема, рефлексії, та емпатійний медіально-посередницький вплив психолога-ресоціалізатора. *Водночас основною метою нейтралізації проміжних конфліктів є вирішення мега-конфлікту на рівні «особистість — депривація», який існує в явному чи латентному стані в кожній дитини, яка позбавлена сімейної опіки та виховується в інтернатних установах.*

Актуальний психічний розвиток депривованих дітей відбувається з перевагою негативних і тривожних тональностей, що пояснюється як зростаючою активністю відчуттів самотності, знехтуваності й занедбаності, так і складністю гетерохронних змін. Актуальна соціальна безпорадність вихованців закритих установ негативно корелює з усталеністю цілепокладання, зокрема, наявністю реальних цілей у житті, тому будь-які соціальні ускладнення і перепони в минулому і теперішньому способі життєдіяльності зумовлюють хаотичність, розмитість, дифузність або й цілковиту відсутність цілей на майбутнє.

Висновки. Загалом, слід відзначити, що депривація позитивно корелює з тривожністю, агресивністю і низькою самооцінкою, а її відсутність можна розглядати як одну з найважливіших умов душевного здоров'я і комфорту людини. Депривація є соціально-екзистенційним фактом надзвичайної важливості, адже набуває ознак перманентної особистісної кризи і дисфункції та, по суті, завжди є викликом нормальній еволюції й онтогенезу людини як психосоціальної істоти. Своєю глибиною і потужністю вона загрожує повноцінному розвитку на всіх рівнях, призводячи до своєрідної інволюції — соціального аутсайдерства, до того ж ускладненого численними девіантними психологічними особливостями. Внаслідок переживання деприваційного синдрому відбувається зниження загальної вітальної стійкості і рівня психосоціальної збалансованості людини, а процес її становлення характеризується звуженням комунікативної активності, психоемоційною фрагментарністю й тенденціями до соціальної аутизації, астенії, депресії тощо. Діти, позбавлені сімейної опіки, перебуваючи у режимі депривації, зазнають численних соціально-психологічних негараздів і деструкцій, а їхня повсякденна життєдіяльність затьмарюється різновидовими обмеженнями розвитку, що вражають базові конструкти психоструктури і негативно впливають на власний біодромальний досвід і потенціал кожної дитини. Деприваційне пригнічення поведінки, що є типовим у закритих авторитарних чи посттоталітарних суспільствах, обмежує акційну (діяльнісну, експансивну, ділову, дієву, рушійну) поведінкову активність, в якій особистість може проявитися, «стати дійсною», самоактуалізуватися. Наукове обґрунтування та розробка цілісної системи

психореабілітації депривованої особистості засобами генетичної психології посприяє вирішенню дуже важливих соціально-психологічних проблем нашого нестабільного суспільства, призведе до гуманізації та гармонізації процесу повернення до усталених і повноцінних соціокультурних норм життєіснування значної кількості депривованих людей. Генетично-психологічні засоби дають можливість встановити широке тло соціально-психологічних чинників і механізмів допомоги знедоленим дітям в умовах соціальної депривації та здійснити широкий і різновекторний збір емпіричних показників про динаміку психологічних характеристик і потенціалів особистісних ресурсів дітей закритих освітніх закладів. Потрібно організовувати рекреаційно-оздоровчі соціально-психологічні середовища життєдіяльності людини, завдяки яким можна нейтралізувати болісні сенси й нашарування деприваційного синдрому. Активне застосування методологічних підходів і розвивально-психореабілітаційного потенціалу генетичної психології посприяє вирішенню численних проблем ресоціалізації депривованої особистості нашого трансформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Александровский Ю. А. Социально-стрессовые расстройства / Ю. А. Александровский // Обзорение психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева. — 1992. — № 2. — С. 5–10.
2. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : [монографія] / Ярослав Олександрович Гошовський. — Дрогобич : Коло, 2008. — 480 с.
3. Залевский Г. В. Теория субъекта и фиксированные формы поведения / Г. В. Залевский // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24. — № 3. — С. 32–36.
4. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. — СПб. : Питер, 2002. — 720 с.
5. Курбаткина Ю. В. Процесс сепарации и индивидуации с точки зрения традиции объектных отношений и Я-психологии / Ю. В. Курбаткина // Психология и жизнь. — М. : МОСУ, 2001. — Вып. 2. — С. 75–82.
6. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. — К. : Издательство ООО «КММ», 2006. — 240 с.
7. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. / П. А. М'ясоїд. — [2-ге вид., допов.] — К. : Вища школа, 2001. — 487 с.
8. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре. — К. : Юніверс, 2003. — 168 с.

Я. Гошовский

доктор психологических наук, доцент,
Волынский национальный университет имени Л. Украинки

**ТРАНСФОРМАЦИИ БИОДРОМАЛЬНОГО ПУТИ ЛИЧНОСТИ
В УСЛОВИЯХ ДЕПРИВАЦИИ**

Резюме

Статья раскрывает психологические особенности негативного влияния депривации на жизненный путь личности. Установлена специфика онто- и социогенеза депривированных детей, проанализированы основные типы нарушений их психического развития, предложен медиально-рефлексионный тренинговый подход для их ресоциализации.

Ключевые слова: депривация, депривированная личность, биодромальный путь, иррегулярное развитие, дезонтогенез, медиально-рефлексионный тренинг, ресоциализация.

Y. Hoshowsky

Candidate of psychological sciences, docent,
Volyn National University named after L. Ukrainka

**TRANSFORMATIONS OF VITAL WAY OF PERSONALITY
ARE IN THE CONDITIONS OF DEPRIVATION**

Summary

The article exposes the psychological features of the negative influencing of deprivation on the vital way of personality. The specific of ontogenesis and socialgenesis of deprived children is set, the basic types of violations of their psychical development are analysed, it is offered medial-reflection training for their resocialisation.

Key words: deprivation, deprived personality, vital way, irregular development, medial-reflection training, resocialisation.